

A. STARC

POTROŠNJA PREHRAMBENIH PROIZVODA U SR HRVATSKOJ I PROJEKCIJA BUDUĆE POTRAŽNJE

Problemi prehrane nalaze se zadnjih godina u središtu pažnje zbog poteškoća koje su nastale u opskrbi stanovništva kao i zbog traženja rješenja da se u slijedećim godinama bitno poveća proizvodnja prehrambenih proizvoda — počevši od primarne poljoprivredne proizvodnje — i da se bolje organizira tržište tim proizvodima.

Potrebno je da se najprije ispita sadašnje stanje potrošnje prehrambenih proizvoda i u kojem pravcu se ono mijenja, i to za pojedine slojeve stanovništva budući da problemi prehrane nisu isti npr. za gradsko i seosko stanovništvo. Postavlja se zatim pitanje kako će se razvijati potrošnja prehrambenim proizvodima u slijedećem razdoblju, što se, uz određene pretpostavke o općem razvoju privrede i ukupne potrošnje, može brojčano izraziti pomoću podesno izabranih metoda. Konačno ostaje pitanje usklađivanja proizvodnje i potrošnje odnosno ponude i potražnje, a to u postojećim uvjetima znači kako povećati ukupnu i posebno robnu poljoprivrednu proizvodnju i preradu da bi se zadovoljila domaća potrošnja, povećao neto-izvoz i rezerve u ukupnom bilansu prehrambenih proizvoda. Ova tri pitanja razmotrena su u slijedećem tekstu.

Za analizu kao i za projekciju potrošnje postoje dva moguća izvora: 1) bilansi poljoprivrednih proizvoda i prerađevina u kojima se izdvaja dio koji se koristi za ličnu potrošnju i 2) redovne ili povremene ankete o prihodima i rashodima izabranih domaćinstava (porodični budžeti) u kojima se također specificira potrošnja prehrambenih proizvoda. Jedan i drugi izvor podataka može poslužiti u tu svrhu, što zavisi od stupnja pouzdanosti podataka, a u koliko se radi o projekcijama i o drugim momentima koji su navedeni u daljem tekstu. Konkretno za SR Hrvatsku, korištenje bilansnog metoda za konstruiranje jedne vremenske serije podataka o potrošnji zadaje mnogo poteškoća zbog nesigurnih podataka; ovo osobito vrijedi za biljne proizvode. Redovne mjesečne i godišnje ankete seoskih i radničkih domaćinstava predstavljaju pouzdan izvor kada se radi o potrošnji prehrambenih proizvoda tih domaćinstava, ali ove ankete obuhvataju manji broj domaćinstava, a osim toga nepotpuno sve kategorije — ne samo mješovita domaćinstva (ova samo dijelom u anketama seoskih domaćinstava), nego ni sva ostala nepoljoprivredna domaćinstva, od kojih radnička predstavljaju tek nešto više od jedne polovice. S tog gledišta ankete koje se sprovode svake pete godine, od 1963. dalje, imaju prednost jer obuhvataju čitavu strukturu i veći broj domaćinstava, premda sam način anketiranja ima nedostataka jer se sprovodi odjednom tj. početkom godine za čitavu proteklu godinu. Budući da ova anketa (u daljem tekstu »masovna« anketa) obuhvata sve tri kategorije domaćinstava — poljoprivredna, mješovita i nepoljopriv-

redna — i da niz podataka dobivenih sukcesivno u pojedinim godinama (1963, 1968, 1973, 1978) pokazuje logične promjene koje po veličini i smjeru odgovaraju očekivanim promjenama u strukturi prehrane — ona je ovdje korištena za analizu potrošnje prehrambenih proizvoda.

I NEKE KARAKTERISTIKE POTROŠNJE PREHRAMBENIH PROIZVODA

U priloženoj tabeli 1 navedeni su podaci iz posljednje masovne ankete 1978. i usporedba s prvom anketom 1963, dakle za period od 15 godina, dovoljan da se ustanove strukturne promjene u potrošnji prehrambenih proizvoda. U tabeli nisu navedeni pojedinačno svi proizvodi nego su grupirani radi lakše preglednosti. Podaci u tabeli odnose se na potrošnju u domaćinstvima, dakle bez potrošnje u ugostiteljstvu, za koju anketa ne navodi podatke o količinama.

Indeksi su 1978/1963. god, a ako se interpoliraju podaci u 1968. i 1973. može se ustanoviti da promjene nisu uvijek ravnomjerne. No bez obzira na to ispoljavaju se iste tendencije u promjenama prehrane.

Ne ulazeći ovdje detaljnije u podatke o strukturi ukupnih prihoda i rashoda domaćinstava i u promjene koje su nastale u tom periodu¹⁾ može se samo istaći da su izvori prihoda (novčana sredstva i sredstva iz vlastite proizvodnje za naturalnu potrošnju) različiti za pojedine kategorije domaćinstava, što utiče i na strukturu rashoda, prema tome i na prehranu. Udio prehrane u ukupnim izdacima za ličnu potrošnju pokazuje opće poznatu tendenciju relativnog smanjivanja izdataka za hranu od 49,4% u 1963. na 38,8% u 1978. u prosjeku svih domaćinstava. Naturalni dio prehrane smanjio se je od 40,5% na 26,4%, ali je još uvijek visok u poljoprivrednim pa i u mješovitim domaćinstvima (72,0% odnosno 50,7% u 1978) iako se i ovdje smanjuje a raste učešće robnih tj. kupljenih prehrambenih proizvoda. Ovdje treba uzeti u obzir da se u ovim anketama naturalni dio potrošnje obračunava u maloprodajnim cijenama, dok se npr. u anketi o seoskim domaćinstvima obračunava u otkupnim cijenama te su i rezultati različiti.

Iz podataka u tabeli može se zaključiti da se struktura potrošnje mijenja u pravcu smanjenja potrošnje žitarica i krumpira i porasta potrošnje povrća, voća i stočarskih proizvoda, osim masti. Zatim, da na strukturu potrošnje i njezine promjene bitno utječe sastav domaćinstava: poljoprivredna domaćinstva imaju još uvijek »agramnu« strukturu potrošnje s relativno visokim učešćem žitarica i uopće naturalnom potrošnjom, dok mješovita domaćinstva imaju prelaznu strukturu prema nepoljoprivrednim odnosno radničkim domaćinstvima. Indeksi izračunati posebno za naturalnu potrošnju i kupljene proizvode pokazuju općenito veći porast kupljenih proizvoda od

¹⁾ Prihodi, rashodi i osobna potrošnja domaćinstava u 1978. Rep. zavod za statistiku Hrvatske. Dokum. 427, Zagreb 1981 — Za 1963. god vidi SGH 1971, za 1968. i 1973. god SGH 1975.

U 1978. u ukupnom broju anketiranih domaćinstava učestvuju poljoprivredna sa 14,80%, mješovita s 25,4% i nepoljoprivredna s 58,8%. U ukupnom broju nepoljoprivrednih domaćinstava (100) radnička učestuje s 53,4%, penzionerska s 24,9% itd. Učešće u ukupnom broju članova domaćinstava je: poljoprivredna 13,00%, mješovita 32,70%, nepoljoprivredna 54,3%.

Tabela 1 — Potrošnja prehrambenih proizvoda, prosječno na 1 člana domaćinstva prema anketi 1978. i indeksi 1978:1963

	Prosječne god. količine, kg				Struktura		Indeksi 1978:1963.		
	1	2	3	4	natur.	rob.-na	ukupno	natur.	robna
Pšenica-brašno ¹⁾	114,1	155,7	129,4	95,1	20,0	80,0	85	55	99
Kukuruz	9,3	20,9	14,2	3,7	67,7	32,3	30	27	41
Zitarice ukupno ¹⁾	127,8	181,1	147,9	103,2	23,2	76,8	76	46	95
Krumpir	64,7	94,1	78,3	49,5	56,7	43,3	84	74	101
Ostalo povrće	75,6	80,2	71,5	76,7	38,5	61,5	112	79	152
Povrće ukupno	140,3	174,3	149,8	126,2	46,8	53,2	97	76	128
Voće i grožđe	48,5	38,3	43,9	53,5	27,8	72,2	142	90	183
Južno voće	11,5	4,1	7,0	16,0	3,5	96,5	411	44	584
Voće ukupno ²⁾	65,1	42,9	54,3	76,5	21,4	78,6	170	87	230
Svježe meso	50,2	49,5	47,0	52,0	33,1	66,9	243	231	251
Prerađevine mesa	15,6	21,6	20,5	11,2	53,2	46,8	120	90	221
Meso ukupno ³⁾	68,9	75,5	71,6	65,3	38,1	61,9	190	143	244
Ribe i prerađ.	4,7	2,1	3,4	6,1	4,3	95,7	204	12	214
Mast životinjska	8,6	14,5	11,7	5,3	64,0	36,0	85	106	63
Biljne masnoće	11,6	7,3	9,6	13,7	2,9	97,1	191	43	213
Masnoće ukupno	20,2	21,8	21,3	19,0	28,7	71,3	125	98	141
Svježe mlijeko, l	123,8	145,5	124,2	118,4	42,4	57,6	123	93	161
Mliječni proizvodi	7,9	9,8	7,8	7,6	38,0	62,0	146	88	245
Jaja, kom.	168	208	178	154	49,2	50,8	189	133	316
Sećer	17,2	18,9	18,6	15,9	—	100,0	143	—	143
Vino, l	45,8	73,7	73,5	22,4	70,1	13,7	150	140	180
Pivo, l	16,4	13,8	15,3	17,7	—	100,0	631	—	631

onih utrošenih iz vlastite proizvodnje. Za prehrambene proizvode biljnog porijekla može se u prosjeku domaćinstava ustanoviti smanjenje prirodne potrošnje gotovo kod svih proizvoda (primjer su žitarice), dok su za stočarske promjene nešto drukčije: jako je više porasla robna potrošnja od prirodne, pak i ova druga raste, što posebno vrijedi za meso. Ovaj trend prema većoj robnoj potrošnji postoji u poljoprivrednim domaćinstvima, u mješovitim domaćinstvima je još izraženiji, dok su radnička i ostala nepoljoprivredna domaćinstva već po svom karakteru orijentirana na kupovinu prehrambenih proizvoda.

1 = sva domaćinstva, 2 = poljoprivredna, 3 = mješovita, 4 = nepoljoprivredna. Struktura potrošnje i indeksi odnose se na sva domaćinstva.

1) Preračunato u brašno. Koeficijenti za kruh 0,75, za tjestenine 1,2 za ostala žita 0,8, za rižu 1,2. U potrošnju pšenice uračunate su i tjestenine. Žitarice ukupno obuhvataju i ostala žita i rižu

2) Ukupno voće obuhvata i prerađevine voća

3) Prerađevine preračunate u svježe meso, koeficijenti za suhu slaninu 1,14, za suho meso i suhomesnate proizvode 1,23 za konzerve 1,02

Postoje naravno mnogi faktori koji utječu na nivo i strukturu prehrane. Kao osnovni faktor uzima se veličina i stopa rasta dohotka (ili lične potrošnje) po stanovniku, ali ovdje djeluju i drugi faktorj ekonomske i vanekonomske naravi. Među ovima može se u našim uvjetima istaći socio-ekonomski sastav stanovništva i tempo njegovih promjena, razvoj i promjene u strukturi proizvodnje, odnosi između ponude i potražnje i relativne cijene, a isto tako i potrošačke navike. Uticaj svih ovih faktora na formiranje potrošnje prehrambenih proizvoda ne može se uvijek brojčano izraziti, ali se može bar uočiti i ocijeniti smjer njihovog djelovanja.

Korisna bi bila usporedba s potrošnjom u drugim socijalističkim republikama i pokrajinama, a isto tako i analiza potrošnje po regijama u SR Hrvatskoj, što bi omogućilo potpuniju komparativnu sliku i ocjenu utjecaja osnovnih faktora na prestrukturiranje prehrane. To je ostavljeno za drugu priliku.

U ukupnoj potrošnji žitarica bitno se je smanjila potrošnja kukuruza, dok se naprotiv potrošnja pšenice (kruha i peciva, pšeničnog brašna i tjestenina, sve izraženo u brašnu) sporo smanjuje. Povećala se je međutim potrošnja kupljenog kruha (indeks 120), a isto tako i tjestenina (indeks 118). Na kretanje potrošnje žitarica posebno utječu promjene u potrošnji poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava. Analiza koeficijenata dohodovne elastičnosti²⁾ u pojedinim anketama godinama pokazuje da je koeficijent za pšenicu u prosjeku negativan (u 1973. god. — 0,07, u 1978. god. — 0,08), ali je kod poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava pozitivan. Na strukturu potrošnje žitarica u seoskim domaćinstvima utjecalo je izrazito smanjenje potrošnje kukuruza, — a s druge strane porast same proizvodnje pšenice koja se velikim dijelom troši u domaćinstvu za ličnu potrošnju ali i kao stočna hrana. Ovome treba dodati i sve veću kupovinu kruha (indeks 1978/1963. iznosi za poljoprivredna domaćinstva 331, za mješovita 176. Uostalom i anketa o seoskim domaćinstvima pokazuje da se potrošnja pšenice ne smanjuje.

Sve su ovo momenti koje treba uzeti u obzir u projekcijama potrošnje i u mjerama ekonomske politike.

Potrošnja krumpira se smanjuje što je opća tendencija i u mnogim drugim zemljama. U grupi ostalog povrća kretanja su po proizvodima različita. Tako npr. smanjuje se potrošnja graha, povrća bogatog bjelančevinama, dok se potrošnja ostalih vrsti povrća uglavnom povećava, a isto tako i prerađevina.

Potrebno je istaći još uvijek visok udio prirodne potrošnje povrća. U cjelini može se reći da se potrošnja povrća nije mnogo povećala, iako se je asortiman nešto poboljšao. Spori porast proizvodnje i mala robnost bili su glavni razlog tekvih kretanja. Relativno visoki koeficijenti za svježije povrće ukazuju na buduće kretanje potražnje i na potrebu povećanja proizvodnje.

²⁾ Koeficijent dohodovne elastičnosti izražava smjer i stupanj promjene potrošnje u zavisnosti o promjeni dohotka ili za koliko se % povećava ili smanjuje potrošnja ako se dohodak poveća za 1%. Koeficijent može prema tome biti pozitivan ili negativan. U ovom drugom slučaju to znači da se porastom dohotka potrošnja smanjuje i supstitulra s drugim, u pravilu kvalitetnijim i skupljim proizvodom.

Veoma je izražen porast potrošnje voća, grožđa i prerađevina. U ovoj grupi proizvoda koeficijenti elastičnosti su veći nego za povrće (za voće ukupno 0,77 u 1968, isto u 1978). Najveći je porast u potrošnji južnog voća, koja se osniva gotovo isključivo na uvozu. U potrošnji svježeg voća glavno mjesto zauzima jabuka, a povećana potražnja ostalih vrsti voća govori o potrebi da se poveća i njihova proizvodnja. Potrošnja vina je također u porastu, ali se vino sve više supstituira potrošnjom piva. Potrošnji u domaćinstvu treba dodati potrošnju u ugostiteljstvu, te je stvarna potrošnja voća: vina 54,0 l a piva 33,7 l godišnja po stanovniku u 1978. godini.

Isto vrijedi i za potrošnju šećera. Ona iznosi 17,2 kg po članu domaćinstva, a prema podacima trgovine i ugostiteljstva 15,4 kg po prisutnom stanovniku, čemu treba još dodati indirektnu potrošnju u konditorskim i drugim proizvodima.

Konstantan i visok porast u svim anketiranim godinama pokazuje potrošnja svježeg mesa i prerađevina. U prosjeku svih domaćinstava potrošnja svježeg mesa povećala se je od 20,6 kg u 1963. na 30,9 kg u 1968. na 40,0 kg u 1973. i na 50,2 kg u 1978. po članu domaćinstva, dok se je potrošnja prerađevina mesa (suhe slanine, suhog mesa, ostalih suhomesnatih proizvoda i konzervi) povećala u manjoj mjeri; to vrijedi za ukupnu ali ne za robnu potrošnju prerađevina. Ukupna potrošnja svježeg i prerađenog mesa iznosila je u 1978. god 65,8 kg, a ako se prerađevine preračunaju u svježe meso to iznosi 68,9 kg.

Ovaj podatak o potrošnji mesa je veći od onog koji se navodi prema bilansima mesa. Prema statističkim podacima o potrošnji mesa (proizvodnja plus uvoz minus izvoz) ona je u 1978. iznosila ukupno 60,9 kg a sa iznositricama 65,4 kg na jednog prisutnog stanovnika (4400 hiljada) dakle manje nego što pokazuje anketa. Razlika se uglavnom odnosi na svinjsko meso, za koje anketa iskazuje visoku naturalnu potrošnju u svježem i prerađenom obliku. Ako se odbije suha slanina u svim prerađevinama iz anketnih podataka onda su razlike neznatne. Treba međutim dodati potrošnju u ugostiteljstvu i dr. tako da razlika ipak postoji.

No čini se da ni statistički podaci o obuhvatu klanja svinja na individualnim gospodarstvima i domaćinstvima nisu najpouzdaniji, a isto tako ni obračunati randmani mesa.

Porast potrošnje mesa ustanovljen je u svim grupama domaćinstava. Potrošnja goveđeg mesa se je povećala od 6,7 na 14,2 kg ali postoji očita razlika u potrošnji: poljoprivredna domaćinstva su npr. u 1978. potrošila četiri puta manje goveđeg mesa od nepoljoprivrednih. Potrebno je istaći relativno visok koeficijent dohodovne sličnosti (veći od 0,90 u svim anketiranim godinama), najveći u grupi svježeg mesa. To pokazuje visoku marginalnu sklonost potrošača za goveđim mesom, te se visoka potražnja može očekivati i u slijedećim godinama. Potrošnja svinjskog mesa rasla je još brže, od 7,5 na 18,8 kg. U ukupnoj potrošnji svježeg mesa u 1978. učestvuje sa 37,5% a u ukupnoj potrošnji mesa zajedno sa prerađevinama sa više od 50%. U poljoprivrednim domaćinstvima potrošnja svinjskog mesa iznosi gotovo dvije trećine ukupne potrošnje. Podaci dalje pokazuju da potrošnja ovčjeg mesa nije mnogo porasla (u 1978. iznosi 2,1 kg po članu domaćinstva)

to zbog stagniranja proizvodnje. S druge strane najveći porast potrošnje ostvaren je u potrošnji mesa peradi, od 4,5 kg u 1963. na 14,3 kg u 1978. Podaci za 1973. i 1978. pokazuju približno iste količine potrošnje, a i koeficijenti elastičnosti nisu visoki, što upućuje na zaključak o izvjesnom zasićenju u potrošnji ove vrste mesa.

Čini se da je ovdje navedeni porast potrošnje mesa u suprotnosti sa sve češćim poteškoćama u opskrbi gradskog stanovništva mesom. Ovdje treba uzeti u obzir da razmjerno velik dio potrošnje otpada na naturalnu potrošnju, tako da seosko stanovništvo te poteškoće mnogo manje osjeća (naravno u prosjeku, jer i tu postoje razlike). U poljoprivrednim domaćinstvima je indeks porasta naturalne potrošnje čak veći od indeksa za kupljeno meso, a slično vrijedi i za mješovita domaćinstva. Poteškoće u opskrbi gradova i turističkih naselja ne potječu samo zbog nedostatka proizvodnje nego prvenstveno zbog uvjeta koji postoje u čitavom lancu od otkupa do prerade i prometa mesom.³⁾

Podaci u tabeli pokazuju malu potrošnju ribe, jako bi ona značila korisnu dopunu potrošnji mesa, zatim karakteristične promjene u potrošnji masnoća — smanjenje potrošnje životinjske masti i povećanje potrošnje biljnih masnoća, posebno ulja.

Potrošnja svježeg mlijeka je porasla a još više potrošnja mliječnih proizvoda. U ovoj grupi maslac pokazuje visok koeficijent elastičnosti, (veći od 1,0 u svim analiziranim godinama. Ukupna potrošnja preračunata na svježe mlijeko povećala se je od 143 l u 1963. na 187 l u 1978 a ustanovljen je porast u svim kategorijama domaćinstava. Naturalna potrošnja mlijeka i mliječnih prerađevina se relativno smanjuje, ali je još uvijek visoka. To vrijedi i za potrošnju jaja, čia je potrošnja gotovo udvostručena.

Već je navedeno da su se izdaci za prehranu u cjelini relativno smanjili u odnosu na ukupne rashode za ličnu potrošnju, što ujedno ukazuje na relativno veći porast ostalih izdataka. Indeksi troškova života pokazuju da su u analiziranom periodu cijene prehrambenih proizvoda rasle brže od cijena ostalih proizvoda i usluga, zbog čega se učešće prehrane u ličnoj potrošnji nije više smanjilo (koliko bi se smanjilo kod nepromijenjenih odnosa cijena). Podatak od 38,8% odnosi se na prosjek, a varira od 59% u grupi sa najmanjim dohotkom do 28% u najvišoj grupi, što znači da se u domaćinstvima s manjim dohotkom osjetljivo izražava povećanje cijena prehrambenih proizvoda.

U vezi s daljnjim tekstom o projekciji navodimo još da dohodovni koeficijent elastičnosti izdataka za hranu iznosi u 1978. godini 0,583 i da varira od 0,712 u poljoprivrednim domaćinstvima, 0,610 u mješovitim i 0,569 u ne-

³⁾ Ukupna proizvodnja mesa u klaonicama rasla je u 1963 — 1978. po stopi od 4,1% godišnje. Najmanja je stopa rasta za goveda. Godišnja i mjesečna variranja su veoma velika. Međutim klanje u klaonicama iznosi samo dio ukupnog klanja, 59% izraženo u mesu, a ako se odbije izvoz još manje, a drugi dio vrši se u seoskim domaćinstvima koja osim toga kupuju meso, te je u cjelini potrošnja mesa, svježeg i prerađenog, u tim domaćinstvima rasla brže nego u nepoljoprivrednim. To potvrđuju i podaci ankete tj. usporedba 1978 sa 1963. ili 1938. godinom. Prodaja stoke predstavlja inače jedan od glavnih prihoda iz poljoprivrede seoskih domaćinstava, ali je u odnosu na ukupne novčane prihode od poljoprivrede, rada u društvenoj privredi i dr, relativno smanjen u usporedbi s ranijim godinama.

poljoprivrednim domaćinstvima, a to je redosljed koji odgovara razlikama u veličini dohotka i strukturi prehrane u tim domaćinstvima. Koeficijent za naturalnu potrošnju je negativan ($-0,160$) dok je za novčane izdatke za hranu $0,846$ tj. veći od prosječnog koeficijenta dohodovne elastičnosti. Prosječni koeficijent od (zaokruženo) $0,6$ odgovara koeficijentima koji se navode za srednje razvijene zemlje.

Konzistentnost anketnih podataka o potrošnji prehrambenih proizvoda provjerena je sastavljanjem bilansa prehrane tj. kaloričkog i bio-kemijskog sastava. Dnevni utrošak kalorija iznosi za prosjek svih domaćinstava 3004 kalorija, za poljoprivredna 3776 , za mješovita 3304 , a za nepoljoprivredna 2634 kalorija (U grupi »ostalo« obuhvaćeno je u ovom obračunu samo šećer i med). U poređenju sa 1963. promijenio se je sastav kalorija: smanjio se je udio žitarica od $53,3$ na $18,4\%$, a povećao udio kalorija životinjskog porijekla od $26,2$ na $35,7\%$. U vezi s time promijenio se je i biokemijski sastav i povećala potrošnja životinjskih bjelančevina od 29 g na 45 g ili od 34% na 51% svih bjelančevina. Može se prema tome ustanoviti da se je poboljšao kvalitet prehrane, što još uvijek ne znači da je ona fiziološki povoljna. Još uvijek je visoko učešće žitarica u prehrani a malo učešće povrća, voća i drugih proizvoda, prehrana je jednostrana i tokom godine neravnomjerna. Ni veća potrošnja bjelančevina ne govori mnogo ako se ne analizira njihov kvalitet, no to je pitanje koje zahtijeva detaljniju obradu.

Postoje velike razlike u prehrani zavisno od veličine dohotka. Detaljna analiza domaćinstava grupiranih po veličini dohotka u 1978., za prosjek svih domaćinstava, pokazala je da postoje izvjesne pravilnosti u promjenama strukture prehrane. Dnevna potrošnja kalorija raste od 1710 (!) u grupi sa najnižim dohotkom do 3571 u grupi s najvišim dohotkom, a uporedo s time mijenja se i sastav kalorija: smanjuje se udio žitarica od $57,5$ na $29,3\%$, a raste udio voća i prerađevina od $1,0$ na $5,0\%$, mesa i prerađevina od $8,5$ na $23,1\%$, mlijeka i jaja od $5,9$ na $12,8\%$ itd. Utrošak bjelančevina je u višim grupama dva puta veći nego u nižim, a od toga animalnih bjelančevinama oko tri puta veći te se njihov udio u ukupnim bjelančevinama penje od 26 na 63% . Ako se doda potrošnja izvan domaćinstava, koja je u nižim grupama minimalna, razlike su još veće. Iznenađuje malen utrošak kalorija u prve tri grupe domaćinstava s nižim dohocima (prosječno 2170 kalorija), a koje obuhvataju blizu 15% ukupnog broja članova domaćinstava. To je ispod minimalnih fizioloških potreba.

Postupno prestrukturiranje prehrane kao funkcije dohotka i ostalih faktora ustanovljeno je u mnogim zemljama i ono se općenito sastoji u prelazu od tipa prehrane koji se osniva pretežno na žitaricama na tip prehrane u kojem sve veći značaj imaju životinjski proizvodi, što posebno vrijedi za izvor bjelančevina. Svaka zemlja polazi u toj evoluciji od vlastite baze, od strukture prehrane koja odražava njezino prehrambeno nasljeđe, a brzina te evolucije zavisi velikim dijelom od procesa urbanizacije, od prelaza sa naturalne na robnu proizvodnju i potrošnju, što sve omogućuje veću slobodu u izboru prehrane. S tog gledišta može se reći da kod nas postojeća socio-ekonomska struktura stanovništva, s karakterističnom grupom mješovitih domaćinstava, bitno utječe na strukturu prehrane i usporava njezino

prestrukturiranje. Doduše, moglo bi se postaviti da postojeći sastav prehrane u poljoprivrednim i mješovitim domaćinstvima, s visokim učešćem prirodne potrošnje, rješava za sada probleme opskrbe tog dijela stanovništva, ali to nije perspektivno rješenje s gledišta bolje i ravnomjernije prehrane tog istog stanovništva. S druge strane malen porast proizvodnje i niska produktivnost rada u individualnoj poljoprivredi ne omogućuje veće tržišne viškove, dovodi do porasta cijena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, a u uvjetima zaštitnih cijena za osnovne prehrambene proizvode dovodi do veće kupovine tih proizvoda od strane individualnih poljoprivrednika. Ovo su prosječna kretanja, jer između individualnih proizvođača postoje mnoge razlike regionale, po veličini posjeda i druge, ali u cjelini odražavaju se na prehranu ukupnog stanovništva a posebno nepoljoprivrednog stanovništva.

Ovaj pregled o prehrani je nepotpun jer nije obuhvatio analizu svih faktora koji su utjecali na promjene u potrošnji prehrambenih proizvoda. Navedeni koeficijenti dohodovne elastičnosti nisu ipak dovoljni da potpuno izraze veličinu i smjer potražnje, jer osim dohotka postoje i drugi faktori kao što su cijene i njihove promjene (cjenovna elastičnost). Ipak i ovaj pregled omogućuje da se sagledaju tendencije promjena u prehrani.

Analizu stanja i promjena u potrošnji prehrambenih proizvoda trebalo bi naravno upotrijebiti drugom stranom bilansa tj. stanjem i promjenama u proizvodnji i ponudi, da bi se ustanovilo koliko je proizvodnja usklađena s potrošnjom. To je ostavljeno za posebno poglavlje, a da postoje disproporcije nije potrebno posebno naglašavati.

Iz ovog prikaza može se u prvom redu zaključiti da je porast potrošnje povezan s kvalitetnom promjenom u strukturi prehrane i da je osobito izražen porast robne potrošnje. Iz toga slijedi da i proizvodnja mora slijediti takve promjene i da se poseban zahtjev postavlja na brži i usmjereni razvoj robne poljoprivredne proizvodnje.

II PROJEKCIJA POTRAŽNJE PREHRAMBENIH PROIZVODA

Projekcija je sastavljena u dvije varijante: prva, na osnovi vremenskih serija za glavne prehrambene proizvode — žitarice, šećer, biljne masnoće, meso i mlijeko — i druga, koja polazi od analize ankete iz 1978. godine i to za sve proizvode. Izbor jedne ili druge varijante ili načina projekcije zavisi od pouzdanosti raspoloživih podataka, ali i od ocjene vrijednosti samog metoda za projekciju. Projekcije na osnovi anketa o potrošnji prehrambenih proizvoda polaze od promjena u potrošnji zavisno od promjene dohotka — konkretno u ovom slučaju od distribucije količina proizvoda u 11 grupa prema veličini dohotka — ali polaze od jednog statičkog koncepta (potrošnje u jednoj godini), te se rezultat analize tj. parametri izračunatih funkcija primjenjuju u projekciji koja po definiciju ima dinamičko obilježje. Iz toga slijedi da projekcije na duži rok nisu pouzdane. Ipak treba konstatirati da su koeficijenti elastičnosti dosta stabilni, (što je u ovom slučaju pokazala usporedba koeficijenta iz tri anketne godine. S druge strane dinamičke projekcije polaze od analize vremenskih serija podataka o

potrošnji u prošlom periodu (u konkretnom slučaju od 1963. do 1978. tj. periodu koji odgovara i anketama), a koje serije su rezultat utjecaja ne samo dohotka nego i promjena cijena a i drugih faktora. U većini projekcija prema vremenskim serijama uzima se dohodak ili lična potrošnja po stanovniku kao osnovna nezavisna varijabla i konstantne cijene ili kontinuirani trend cijena tj. da će se kretanje cijena vršiti na sličan način kao u prošlim godinama.⁴⁾ To znači da se polazi od funkcije potražnje $y = f(x)$. U koliko se traži funkcionalni odnos potrošnje, dohotka i relativnih cijena tj. funkcija sa dvije varijable $y = f(x_1, x_2)$ može se izdvojiti utjecaj tih faktora, što zahtijeva složeniji postupak.

U ovoj projekciji uzet je odnos potrošnje pojedinih proizvoda i dohotka u jednoj i drugoj varijanti projekcije. Zbog toga dobiveni parametri regresione analize i koeficijenti dohodovne elastičnosti imaju uslovnu vrijednost, pogotovo u vremenskim serijama. Isto tako može se unaprijed pretpostaviti da rezultati dobiveni jednim i drugim načinom ne moraju biti identični. Pored ostalih razlika treba uzeti u obzir da je u analizi i projekciji prema vremenskim serijama dohodak po stanovniku računat u cijenama 1972, dok je anketa 1978. u cijenama iz te godine, što vrijedi i za projekciju.

U jednoj i drugoj varijanti primijenjene su za analizu i projekciju funkcije potražnje koje se najčešće upotrebljavaju i to transformirane u logaritamski oblik: polulogaritamaska funkcija $y = a + b \log x$ dvostruko-logaritamska funkcija $\log y = a + b \log x$, i logaritamsko-inverzna funkcija $\log y = a - b/x$. Koeficijenti elastičnosti su za prvu funkciju $E = b/y$. 0,43429, za drugu funkciju $E = b$, a za treću funkciju $E = b/x$. 2,3026 (Logaritmi su prirodni. Modul $M = 0,43429$ odnosno recipročna vrijednost 2,3026 za pretvaranje dekadskih logaritama u prirodne).

Za obračun porasta (ili smanjenja) potražnje prehrambenih proizvoda po stanovniku ili članu domaćinstva mogu se koristiti funkcije u ovom obliku:

Polu-logaritamska funkcija	$y_1/y_0 - 1 = 2,3026 \cdot E_0 \cdot \log x_1/x_0$
Dvostruko-logaritamska funkcija	$\log y_1/y_0 = E_0 \log x_1/x_0$
Logaritamsko-inverzna funkcija	$\log y_1/y_0 = 0,43429 \cdot E_0 (1 - x_0/x_1)$

y = potražnja prehrambenih proizvoda, x = dohodak po stanovniku odnosno članu domaćinstva, E = koeficijent elastičnosti. Vrijednosti y_0 , x_0 i E_0 odnose na bazni period (godinu), a y_1 i x_1 na kraj projiciranog perioda.

Karakteristike navedenih funkcija opisane su u literaturi. Izbor funkcije zavisi od njezine statističke pouzdanosti (koeficijenta korelacije i ostalih testova) ali i od njezine ekonomske interpretacije tj. karakteristika kretanja potrošnje pojedinih proizvoda kod promjene dohotka i dr. Parametri funkcija a i b izračunati su pomoću regresione analize, kod čega je u vremenskoj seriji za nezavisnu varijablu x uzet dohodak po prisutnom stanovniku u cijenama 1972. a u analizi na osnovu ankete 1978. veličina dohot-

4) Vidi detaljnije: »Agricultural Commodity Projections 1970 — 1980«, Vol II, Fao, Rome 1971 i »Projections agricoles pour 1985«, OECD, Paris 1968)

ka po članu domaćinstva. U projekciji je uzeta stopa rasta dohotka po stanovniku (članu domaćinstva) od 4,0% godišnje, što je manja stopa od 5,5% u prethodnom razdoblju, ali više odgovara ocjenama za slijedeći stabilizacijski period.⁵⁾

Projekcija potražnje izračunata je prema tome uvrštavanjem veličine x u funkcije sa izračunatim parametrima ili pomoću indeksa koristeći koeficijente elastičnosti u baznoj godini prema gore navedenim formulama. Analiza je pokazala da u većini slučajeva razlike u rezultatima izračunatih pomoću ovih funkcija nisu bile značajne, pogotovo za kraći period do 1985. godine. U projekcijama su navedeni rezultati dobiveni pomoću polu-logaritamske funkcije uz neke iznimke koje su kasnije navedene. Projekcija je produžena i do 1990. godine sa istom stopom dohotka po stanovniku (4,00) — što je diskutabilno te je manje pouzdana od one koja se završava sa 1985. godinom.

II 1. PROJEKCIJA NA OSNOVI VREMENSKIH SERIJA

Projekcija osnovnih prehrambenih proizvoda sastavljena je na osnovi analize potrošnje pojedinih proizvoda od 1963. do 1978. godine kod čega je potrošnja izračunata na jednog prisutnog stanovnika, jednako kao i dohodak.⁶⁾

Projekcija potražnje žitarica sastavljena je na osnovu regresione analize potrošnje pojedinih vrsti žitarica. Za vremenski niz nisu korišteni podaci bilansa proizvodnje i potrošnje žitarica u SR Hrvatskoj, zbog nesigurnosti podataka o reprodukcionalnoj potrošnji, posebno za stočnu hranu (što vrijedi i za pšenicu), kao i o drugim stavkama bilansa. Mjesto toga uzeti korišteni su podaci godišnjih anketa o potrošnji seoskih i radničkih domaćinstava, koji su ponderirani da bi se odredila prosječna potrošnja žitarica po stanovniku, a zatim korigirani da bi se dobio godišnji niz podataka koji odgovaraju potrošnji ustanovljenog masovnim anketama. Za projekciju šećera korišteni su naprotiv podaci prodaje u trgovini na malo, trgovini na veliko (dio koji se odnosi na »opću potrošnju«) i u ugostiteljstvu, jer se radi o proizvodu izrazito robne potrošnje. Isti postupak primijenjen je za biljne masnoće (ulje i margarin), premda anketni podaci pokazuju da postoji i manji postotak prirodne potrošnje.

5) Prema društvenom planu SR Hrvatske od 1981. do 1985. prosječna godišnja stopa rasta društvenog proizvoda iznosi 4,3%, a stopa raspoređenog dohotka 4,2%. Stopa porasta stanovništva iznosi prema istom izvoru 0,58% godišnje, te bi dohodak po stanovniku računski iznosio svega 3,62%. Ipak je u projekciji zadržana stopa od 4,0% godišnje, u prvom redu zbog toga što se je pošlo od pretpostavke da će se u uvjetima stabilizacije prvenstveno zadovoljavati primarne potrebe u hrani. To znači da se ovdje polazi od tzv. odložene potražnje.

6) Obračun »prisutnog« stanovništva izvršen je tako da je u pojedinim godinama od broja stalnog stanovništva odbijen broj privremeno zaposlenih u inozemstvu sa članovima njihovih obitelji a dodan broj stranih turista prema broju noćenja. Broj prisutnog stanovništva kreće se u hiljadama od 4220 u 1963. godini do 4404 u 1978. godini. (U 1978. to iznosi 4580 — 250 + 74). Broj »inozemaca« je vjerojatno veći no ovdje su korišteni podaci popisa iz 1971. godine (vidi SGH 1972) a za promjene nakon toga podaci SIZ-a za zapošljavanje, koji su nepotpuni, ali u dalje procjene mislo se ovdje upuštali. Iako je ovaj broj prisutnog stanovništva jedna procjena — pored ostalog ne obuhvata međurepubličke migracije i dr — ipak je za obračun stanovnika — potrošača realniji nego na bazi stalnog stanovništva.

Tabela 2a — Projekcija žitarica, šećera i biljnih masnoća kg godišnje na
1 stanovnika

	Ep	Koficijenti		Trend potrošnje			Projekcija potražnje			Indeks 1985/80.
		E ₇₈	R	1963.	1978.	1980.	1985.	1990.		
Pšenica-brašno	-0,220	-0,242	0,87	128,5	107,4	105,4	100,3	95,2	95,2	95,2
Tjestenine	0,477	0,400	0,74	5,4	8,1	8,3	8,9	9,6	9,6	107,6
Pšenica ukupno ¹⁾	-0,174	-0,187	0,82	135,0	117,1	115,4	111,0	106,7	106,7	96,2
Kukuruz-brašno	-1,305	-0,898	0,87	33,4	10,9	10,2	8,6	7,8	7,8	84,5
Ostala žita	-0,390	-0,463	0,46	2,9	2,1	2,1	1,9	1,7	1,7	90,3
Riža	0,369	0,321	0,65	2,3	3,1	3,2	3,4	3,6	3,6	106,2
Zitarice ukupno ¹⁾	—	—	—	174,1	133,9	131,5	125,6	120,5	120,5	95,5
Šećer	0,642	0,510	0,82	20,8	15,4	36,8	40,3	43,9	43,9	109,6
Biljne masnoće ²⁾	0,747	0,691	0,87	7,2	11,2	11,7	13,1	14,4	14,4	111,6

1) Zitarice i pšenica ukupno izreženo u brašnu (faktor za tjestenine i rižu 1, 2)

2) Trend potrošnje prema regresiji 1968 — 1978.

U projekciji upotrebljena je polu-logaritamska funkcija, osim za kukuruz za koji ova funkcija pokazuje naglo smanjenje (poslije 1985. kukuruz bi nestao iz lične potrošnje!), te je u projekciji iznimno korištena logaritamsko-inverzna funkcija. Rezultati projekcije navedeni su u tabeli 2a.

Prema ovoj projekciji potrošnja pšenice mnogo se ne smanjuje, oko 0,9 kg godišnje po stanovniku, a ni potrošnja kukuruza nema više nagli pad kao u prošlom razdoblju. Zbog toga se i ukupna potrošnja žitarica malo smanjuje i pored nešto veće potrošnje tjestenina i riže. Za pšenicu treba istaći da se je u proteklom razdoblju potrošnja, izražena u zrnju, smanjila u mnogo manjoj mjeri nego što je navedeno u tabeli, jer se je smanjila stopa ekstrakcije.⁷⁾ Uzme li se uobzir porast stanovništva u istom razdoblju, onda je ukupna potrošnja pšenice ostala manje-više na istom nivou. U prvom dijelu ovog prikaza navedena su različita kretanja potrošnje u pojedinim kategorijama domaćinstava a posebno u poljoprivrednim. Sa porastom dohotka smanjivat će se potrošnja žitarica a povećat potrošnja drugih proizvoda. Projekcija do 1985. ne pokazuje međutim neke bitnije promjene. Veće promjene u potrošnji mogu se očekivati u dužem periodu kao rezultat dubljih promjena u ekonomskoj strukturi stanovništva. Međutim ostaje potreba da se poveća robna proizvodnja (otkup) pšenice i drugih žitarica, a isto tako da se one racionalnije troše, u čemu mlinska i pekarska industrija ima važnu ulogu.

Potrošnja šećera je u proteklom razdoblju znatno povećana i taj bi se porast nastavio iako u sporijem tempu. Treba uzeti uobzir da ovdje nije obuhvaćena indirektna potrošnja šećera u konditorskim proizvodima i pićima. Doda li se taj dio potrošnje prema podacima utroška sirovina u industriji, onda to iznosi ukupno u 1978. god. 47,2 kg, a prema projekciji (s

Tabela 2b — Projekcija mesa i mlijeka kg godišnje na 1 stanovnika

	Koeficijenti			Trend			Projekcija		Indeks 1985/80.
	E_p	E_{78}	R	1963.	1978.	1980.	1985.	1990.	
Meso ukupno	0,851	0,633	0,95	27,3	56,4	59,2	66,2	73,2	111,9
od toga									
— goveđe	0,601	0,484	0,84	8,2	13,5	14,0	15,3	16,5	109,2
— svinjsko	0,736	0,567	0,91	14,3	26,6	27,8	30,7	33,7	110,7
— ovčije	0,167	0,157	0,42	1,27	1,45	1,47	1,52	1,52	103,4
— perad	1,521	0,942	0,96	3,5	14,9	15,9	18,7	21,4	117,2
Iznutrice	0,730	0,571	0,81	2,2	4,1	4,3	4,8	5,2	110,7
Ukupno	0,874	0,629	0,94	29,5	60,5	63,5	71,0	78,4	111,8
Mlijeko, l	0,563	0,459	0,91	114,5	182,2	188,8	205,2	221,6	108,7

E_p = prosječni koeficijent elastičnosti 1963 — 1978, E_{78} = koeficijent elastičnosti u 1978. godini,
R = koeficijent korelacije

Indeksi u tabelama izračunati su iz podataka o količinama s dvije decimale

7) Iskorištenje pšenice u mlinskoj industriji iznosilo je 1965. godine 80% a u 1971. godine 73%, u privatnim mlinovima mnogo manje. (M. Zlatarić: Tržište pšenice — Institut za ekonomiku i organizaciju poljoprivrede, Zagreb, 1976)

koeficijentom elastičnosti 0,630), u 1985. god. 55,3 kg. Ovo je od značaja i za ocjenu porasta proizvodnje šećera odnosno šećerne repe. Projekcija potražnje biljnih masnoća, u kojima pretežno dio čini ulje, pokazuje još veći porast potrošnje po stanovniku. I to je jedan indikator o potrebi povećanja proizvodnje uljarica i smanjivanju njihovog uvoza.

Projekcija potražnje mesa sastavljena je prema vremenskoj seriji podataka o potrošnji u 1963. do 1978. i to prema bilansima mesa koje navodi statistika. Od ukupne proizvodnje mesa u klaonicama i domaćinstvima odbijen je prema podacima statistike vanjske trgovine neto-izvoz mesa i prerađevina, sve izraženo u svježem mesu. Primijenjena je u projekciji polu-logaritamska i dvostruko-logaritamska funkcija a u tabeli IIb navedeni su rezultati izračunati prema prvoj funkciji. Projekcija mlijeka sastavljena je također prema bilansima, te je od proizvodnje odbijena reprodukciona potrošnja za ishranu stoke, a nije uzet u obzir izvoz-uvoz mlijeka i mliječnih prerađevina, koji ipak u ukupnoj masi iznose manji postotak.

U prošlom periodu znatno je povećana potrošnja mesa te je u 1978. bila dva puta veća nego 1963., a najviše je povećana potrošnja peradi i svinjskog mesa. Prema projekciji potrošnja mesa dalje raste te u 1985. iznosi 66,2 kg a s iznutricama 71,0 kg. Prosječna godišnja stopa rasta iznosila bi 2,3% tj. manje nego u proteklom periodu, što slijedi iz same primijene funkcije potražnje i manjeg porasta stope dohotka po stanovniku nego ranije. Projekcija prema dvostruko-logaritamskoj funkciji pokazuje veći porast, u 1985. godini 72,3 kg, s iznutricama 77,2 kg (prosj. godišnja stopa 3,4%), te bi potrošnja svinjskog mesa i peradi bila mnogo veća nego što je navedeno u tabeli. To je ipak manje vjerojatno, bez obzira što će i dalje svinjsko meso i perad predstavljati supstitute goveđeg mesa.⁸⁾

Buduća potrošnja mesa zavisit će i od faktora koji u projekciji nisu uzeti u obzir. Jedan od njih su promjene u izvozu mesa, koji je u prošlom razdoblju varirao, ali je u cjelini imao tendenciju smanjivanja; s druge strane zadnjih godina je sve češći interventni uvoz goveđeg i svinjskog mesa. Povećanje izvoza smanjilo bi domaću potrošnju mesa — ako bi se održao dosadašnji trend proizvodnje. Prema tome potrebno je da se poveća proizvodnja mesa i posebno robna proizvodnja da bi se zadovoljila domaća potražnja i izvoz. S obzirom na reprodukционе mogućnosti to će se za svinjsko meso i perad lakše postići nego za goveđe meso.

Projekcija mlijeka obuhvata mlijeko u cjelini tj. svježe mlijeko i mliječne proizvode. Može se pretpostaviti da će potražnja za mliječnim proizvodima, posebno maslacem, biti veća nego za svježe mlijeko. No i ovako koeficijent dohovne elastičnosti je relativno visok.

Potrebno je uopće navesti, da na rezultate u projekciji — koji su nastavak ranijih kretanja ali uz određene pretpostavke — utječe i kretanje

8) Projekcija potrošnje svinjskog mesa s masnoćama — polutke svinja — daje naravno mnogo veće količine: od 44,8 kg u 1980 na 49,3 kg u 1985 i 53,7 kg u 1990. Takova varijanta nije ovdje korištena (Vidi SGJ, dva načina prikazivanja proizvodnje svinjskog mesa).

proizvodnje. Cijene su također utjecale na kretanje potrošnje, ali taj momenat nije ovdje ispitan niti je uključen u projekciju.⁹⁾

Podaci u projekciji odnose se na potrošnju na 1 stanovnika. Za izračunavanje ukupne potrošnje stanovništva uzet je broj prisutnog stanovništva od 4460 hiljada u 1980, i 4620 hiljada u 1985, što iznosi veći porast od porasta stalnog stanovništva. Takav porast, sa većim brojem inozemnih turista, povratnika s gradskim navikama potrošnje i dr. utjecat će i na veći porast robne potrošnje i to kvalitetnijih (skupljih) proizvoda.¹⁰⁾

Ukupna potrošnja prema ovom računu iznosi u 1985. (u zagrada ma indeks prema 1980):

Pšenica zrno 683710 t (99,7), kukuruz—zrno 44140 t (87,8), riža 15710 t (110,1), žitarice ukupno zrno 752150 t (99,0), šećer 186320 t (113,6) a zajedno s indirektnom potrošnjom 255620 t (115,8), biljne masnoće 60430 t (115,6)

Goveđe meso 70500 t (113,1), svinjsko meso 141970 t (114,6), ovčje meso 7020 t (107,0), perad 86440 t (121,4), ukupno meso 305930 t (115,9), zajedno s iznutricama 327920 t (115,8), mlijeko 948020 l (112,6). Prema varijanti na osnovi dvostruko-logaritamske funkcije meso ukupno 334120 t (122,3), a iznutricama 356120 t.

Podaci na osnovu kojih je sastavljena projekcija ne omogućuju da se izračuna porast robne potrošnje, osim za rižu, šećer i biljne masnoće. No već iz prethodne analize o promjenama prirodne i robne potrošnje može se zaključiti da će se nastaviti veći porast robne potrošnje. Treba još upozoriti da se ovdje radi o ličnoj potrošnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, a ne o ukupnoj potrošnji koja se iskazuje u bilansima. Tako npr. smanjenju potrošnje kukuruza za prehranu treba staviti nasuprot potrebu povećanja potrošnje, prema tome i proizvodnje kukuruza za stočnu hranu a i povećanu potrošnju u prehrambenoj, kemijskoj i drugoj prerađivačkoj industriji. Takav račun nije ovdje izveden.

9) Bilo bi od interesa ispitati cjenovnu i supstitucijsku elastičnost za osnovne prehrambene proizvode, a isto tako ocjenovnu elastičnost ponude.

Za orijentaciono izračunavanje cjenovne elastičnosti i dohodovne može poslužiti odnos $E_d + (E_c + E_s) = 0$ ili $-E_c \geq E_d$, tj. cjenovna elastičnost imat će istu vrijednost kao dohodovna sa suprotnim podznakom i to za proizvode koji nemaju supstitute (npr. šećer), ili veću vrijednost ako postoji supstitut (npr. maslac ili margarin, ili perad u odnosu na ostale vrste mesa). Za tačnije izračunavanje potrebno je za pojedine proizvode uzeti proporciju potrošačevog dohotka koje je utrošen za odnosni proizvod.

Posebno je pitanje utjecaj reguliranja cijena zbog zaštite životnog standarda i drugih razloga. O reagiranju proizvođača i potrošača na promjene cijena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u našim uvjetima gotovo da ne postoje empirička istraživanja.

10) Ukupan broj prisutnog stanovništva u 1985. izračunat je polazeći od popisa stanovništva 1981. koji iznosi 4576 hiljada a bez privremeno zaposlenih u inozemstvu i članova njihovih obitelji 4388 ili sredinom godine oko 4390 hiljada. Kod godišnjeg prirodnog prirasta od 0,45%, koliko je iznosio zadnjih godina, broj stanovnika u 1985. godini 4470 hiljada. Tom broju je dodano 110.000 inozemnih turista (prema procjeni u prijedlogu društvenog plana) i 40000 povratnika, ili ukupno 4620 hiljada prisutnog stanovništva ne računajući međurepubličke migracije. Ovo su naravno orijentacioni brojevi. Na bazi stalnog stanovništva iz 1981. i iste stope godišnjeg prirasta od 0,45% broj stanovnika u 1985. iznosio bi oko 4660 hiljada. Razlika prema tome nije velika u konačnom rezultatu, ali postoji u stopi rasta. Na bazi prisutnog stanovništva prosj. godišnja stopa porasta stanovništva u 1980—1985. iznosila bi 0,71%, te je veća nego u proteklom razdoblju, kada je u pojedinim godinama odlazilo na rad u inozemstvo veći broj stanovnika nego što je ukupan godišnji prirast a broj turista bio mnogo manji.

Podaci ove projekcije o potrošnji mesa manji su od onih koji se prema društvenom planu navode za proizvodnju u 1985. godini, što bi značilo da veća proizvodnja omogućuje i izvoz u inozemstvo i druge republike. Najveća je razlika u porastu mesa peradi (122.000 t u 1985, prema društvenom planu). S gledišta proizvodnje to je moguće, ali ostaje pitanje realizacije u izvozu.

Usporedba podataka ove projekcije i onih u društvenom planu nije potpuno korektna, pored ostalog i radi toga što se polazi od različitih veličina u baznoj godini a vjerojatno i od različitog broja stanovnika u 1985.

Potrebno je navesti da su količine u baznoj godini ove projekcije (1978) izračunate na bazi trenda iz funkcija potražnje i da se razlikuju od količina mesa stvarno potrošenih u toj godini. Ako li se npr. pošlo od tih količina, onda bi se primjenom istih indeksa potrošnja u 1985. iznosila za ukupno meso 331310 t, s iznutricama 355250 t, a od toga svinjsko meso 152790 t, perad 100240 t, dakle više nego što je navedeno u gornjem tekstu. Teoretsko može se doduše objasniti razlika između trendnih i stvarnih količina. Takva korekcija nije međutim ovdje učinjena već i zbog toga što proizvodnja u vezi s time i potrošnja pokazuje znatna godišnja variranja, što osobito vrijedi za svinjsko meso. Osim toga proizvodnja mesa je zadnjih godina (od 1974. do 1978) znatno porasla zbog raznih razloga, što se nije nastavilo u slijedeće dvije godine.

Bit će korisno da se analitička serija podataka o potrošnji osnovnih prehrambenih proizvoda produži do 1980. i dalje i da se u projekciji obuhvate i ostali proizvodi, posebno povrće i voće. Masovne ankete vrše se svake pete godine, a to znači da se slijedeća anketa u 1983. može koristiti za izradu projekcije tek od 1985. godine dalje.

II 2. PROJEKCIJA POTRAŽNJE PREMA ANKETI 1978.

Projekcija potražnje prehrambenih proizvoda, izračunata iz podataka ankete 1978, navedena je u tabeli 3. Proizvodi su navedeni grupno a pojedinačno objašnjeni su u tekstu. Za regresionu analizu korišteni su podaci distribucije prema veličini dohotka po članu domaćinstva (dohodak tj. »upotrebljena sredstva« ili vrijednost novčanih sredstava i prirodne potrošnje u maloprodajnim cijenama). Za izračunavanje pondera u distribuciji utrošenih količina prema veličini dohotka uzeto je učešće pojedinih grupa u ukupnom-ekspandiranom-broju članova domaćinstva. Kao i u prvoj projekciji stopa rasta dohotka po članu domaćinstva iznosi 4,0%. Prethodno su analizirani koeficijenti elastičnosti prema anketi 1973. i 1978. te je ustanovljena velika podudarnost u veličini i smjeru-predznaku koeficijenata. Primijenjeni su koeficijenti iz 1978. Jedino je za svježe mlijeko učinjena iznimka jer je uzet nešto veći koeficijent elastičnosti iz 1973. godine. Koeficijenti korelacije su za neke proizvode veoma niski (npr. za kukuruz, krumpir i mast) zbog čega projicirane količine treba uzeti s rezervom, premda su koeficijenti elastičnosti u 1978. praktično isti s onim u 1973. godini.

Podaci u projekciji I odnose se na domaćinstva i to na prosjek svih domaćinstava. Nije izrađena projekcija za pojedine grupe domaćinstava tj. poljoprivredna, mješovita i nepoljoprivredna, premda bi to bilo od interesa za sagledavanje budućih kretanja. To međutim zahtijeva da se prethodno riješe neki metodološki problemi. Potrošnja prema anketi 1978. odnosi se na potrošnju u domaćinstvima, dakle bez potrošnje u ugostiteljstvu i na godišnjem odmoru (anketa o tome navodi samo broj godišnjih obroka). U projekciji II dodana je potrošnja u domaćinstvu još potrošnja u ugostiteljstvu

Tabela 3 — Projekcija potražnje prehrambenih proizvoda prema anketi (I) i s dodanom potražnjom u ugostiteljstvu (II) — kg godišnje po članu

	Koeficijenti		Projekcija I			In- deksi 1985/ /80.	Projekcija II	
	E	R	1980.	1985.	1990.		1980.	1985.
Pšenica-brašno	-0,080	0,66	113,4	111,6	109,8	98,4	118,9	117,0
Kukuruz-brašno	-0,165	0,40	9,2	8,9	8,6	96,7	9,2	8,9
Riža	0,437	0,97	3,0	3,3	3,5	108,3	3,1	3,4
Žitarice ukupno	-0,073	0,69	127,1	125,3	123,3	98,6	132,8	130,9
Kruppir	-0,033	0,19	64,5	64,1	63,7	99,4	69,9	69,5
Grah i grašak	-0,099	0,49	6,0	5,9	5,8	98,0	6,5	6,4
Ostalo povrće	0,450	0,99	72,0	78,1	84,2	108,5	74,0	80,3
Povrće ukupno	0,203	0,93	142,5	148,1	153,7	103,9	150,4	156,2
Svježe voće	0,690	0,98	39,9	45,1	50,2	112,8	41,3	46,7
Grožđe	0,703	0,94	11,2	12,6	14,1	113,1	11,3	12,7
Južno voće	0,979	0,97	12,4	14,6	16,8	117,9	12,9	15,2
Prerađevine	0,992	0,97	5,5	6,5	7,5	118,0	5,8	6,8
Voće ukupno	0,767	0,98	69,0	78,8	88,6	114,2	71,3	81,4
Vino, l	0,252	0,66	46,7	49,0	51,2	104,9	55,1	57,8
Pivo, l	0,566	0,95	17,1	19,0	20,8	110,6	35,2	38,9
Svježe meso	0,553	0,99	52,4	57,8	63,3	110,4	58,0	64,0
Prerađevine	0,190	0,79	15,8	16,4	17,0	103,7	17,3	17,9
Meso ukupno	—	—	68,2	74,2	80,3	108,8	75,3	81,9
Riba i prerađ.	0,863	0,97	5,0	5,8	6,6	115,7	5,9	6,8
Mast životinjska	-0,112	0,44	8,5	8,3	8,2	79,9	8,8	8,6
Biljne masnoće	0,553	0,97	12,1	13,4	14,6	110,4	13,4	14,8
Masnoće ukupno	0,269	0,96	20,6	21,7	22,8	105,1	22,2	23,4
Svježe mlijeko, l	0,282	0,94	126,5	133,4	140,2	105,4	128,5	135,4
Mliječni proizvodi	0,710	0,96	8,34	9,44	10,54	113,2	8,6	9,7
Mlijeko ukupno	—	—	193,8	209,4	226,6	108,0	199,0	215,0
Jaja, kom.	0,429	0,97	173,8	187,9	202,0	108,1	184,5	199,4
Šećer	0,223	0,90	17,4	18,3	19,0	104,9	19,8	20,8

Žitarice ukupno izraženo u brašnu (obuhvaćene i ostale žitarice)

Pšenica ukupno (kruh i pecivo, brašno, tjestenine)

Indeksi izračunati iz podataka o količinama s dvije decimale.

prema podacima statistike o ugostiteljstvu 1978, a u projekciji su primijenjeni isti indeksi kao u osnovnoj projekciji I, što je ujednostavljeni postupak, jer se koeficijenti elastičnosti razlikuju, ali o tome nema podataka¹¹⁾.

U daljnjem tekstu zadržat ćemo se prvenstveno na projekciju I koja obuhvata oko 90% ukupne potrošnje, ali različito po proizvodima.

Projekcija žitarica pokazuje izvjesno smanjenje potrošnje pšenice (kruha i peciva, pšeničnog brašna i tjestenina), ali sama potražnja kruha, koja se ovdje odnosi na kupljeni kruh, povećala bi se od 77,9 kg na 80,8 kg u 1985. i 83,7 kg u 1990. po članu domaćinstva. Iz analize pojedinih grupa domaćinstava slijedi da smanjenje potrošnje žitarica i posebno pšenice pokazuje jedino nepoljoprivredna domaćinstva. Koeficijent elastičnosti za pšenicu u 1978. iznosio je za poljoprivredna domaćinstva 0,404, za mješovita 0,109 i za nepoljoprivredna -0,118. To odgovara u poznatoj pojavi o kupovini kruha od strane seoskih domaćinstava. Ipak ostaje sumnja da li se sva kupljena pšenica iskazana u anketi troši samo za ličnu potrošnju ili i za stočnu hranu. Usporedba s ranije prikazanom projekcijom žitarica na osnovi vremenskih serija pokazuje samo manje razlike, što se uostalom moglo i očekivati s obzirom na postupak koji je upotrebljen za sastavljanje vremenske serije žitarica. S dodatnim količinama žitarica utrošenih u ugostiteljstvu potrošnja je nešto veća. Značaj povećanja robne proizvodnje pšenice i ostalih žitarica kao i racionalnije dorade i korištenja istaknut je već ranije.

Projekcija pokazuje pad potrošnje krumpira kao nastavak kretanja iz prošlog razdoblja. Smanjuje se i potrošnja graha, što se može smatrati nepovoljnim s gledišta njegove prehrambene vrijednosti (Grah se u anketnim podacima navodi zajedno s graškom i drugim leguminozama; nije sigurno da se i potrošnja graška smanjuje). Projekcija pokazuje međutim dalji porast potrošnje svježeg povrća a isto tako i prerađevina (U 1985. god. 71,6 kg svježeg povrća i 5,7 kg prerađevina). Od svih prehrambenih proizvoda grupa voća i prerađevina ima prema projekciji najveći porast. Posebno to vrijedi za južno voće. U tabeli nije specificirana potražnja za pojedinim vrstama povrća i voća, premda bi to moglo biti od značaja za smjer proizvodnje. Proizvodnja povrća i voća u cjelini, uz manje iznimke (npr. jabuka), i to proizvodnja za koju postoje uvjeti u našim klimatskim uvjetima, zaostaje za potražnjom. Zbog daljeg smanjenja prirodne potrošnje porast robne potrošnje bit će veći od navedenog za ukupnu potrošnju.

Projekcija potražnje vina i piva ukazuje na dalje promjene u korist potrošnje piva. Vjerojatno će potrošnja alkoholnih pića zajedno s onom u

11) Podaci statistike o ugostiteljstvu za alkoholna pića odnose se na društveni i privatni sektor, a o utrošku sirovina za spremanje hrane samo za društveni sektor, pa je za ukupne količine primijenjen faktor dobiven iz odnosa vrijednosti hrane u oba sektora. Za neke proizvode kao što je ostalo povrće i voće izvršena je procjena.

Moguća je i »maksimalna« projekcija III koja obuhvata još i potrošnju u bolnicama, JNA i drugim ustanovama, a za koju potrošnju postoje podaci u statistici trgovine na veliko-grupa opća potrošnja. Mišljenja o takvom dodatnom obuhvatu se razilaze, te ova projekcija nije ovdje prikazana, pogotovo što je potrošnja u domaćinstvima prema masovnoj anketi veća od ponderiranog prosjeka dobivenog iz anketa seoskih i radničkih domaćinstava.

ugostiteljstvu (projekcija II) biti veća od iskazane, koja je za ugostiteljstvo izračunata s istim indeksom kao za domaćinstva.

Projekcija svježeg mesa po pojedinim vrstama mesa daje slijedeće veličine prema polu-logaritamskoj funkciji:

	Koeficijenti		Projekcija I			1985:1980		Projekcija II	
	E	R	1980.	1985.	1990.	in- deks	sto- pa	1980.	1985.
Svježe meso ukupno	0,553	0,99	52,4	57,8	63,3	110,4	2,00	58,0	64,0
— goveđe	0,871	0,99	15,2	17,6	20,0	116,0	3,02	17,7	20,5
— svinjsko	0,477	0,96	19,5	21,3	20,3	109,0	1,74	21,1	23,0
— ovčje	0,580	0,88	2,2	2,4	2,7	110,5	2,01	2,4	2,7
— perad	0,312	0,95	14,6	15,5	16,4	105,9	1,16	15,9	16,8
— ostalo	1.014	0,86	0,9	1,0	1,2	118,6	3,47	0,9	1,0

Projekcija prema dvostruko-logaritamskoj funkciji daje veće količine svježeg mesa po članu domaćinstva: u 1980. god. 52,7 kg i u 1985. god. 59,8 kg (stopa 2,56%), od toga goveđe meso 18,7 kg, svinjsko meso 21,7 kg itd. Ipak čini se da je vjerojatnija prva varijanta, jer je dostignut već relativno visok nivo potrošnje mesa u odnosu na nivo dohotka po stanovniku. Ali bez obzira na izbor jedne ili druge varijante ostaje zahtjev za većom proizvodnjom i za boljom opskrbom gradskog stanovništva odnosno radničkih i ostalih nepoljoprivrednih domaćinstava. Projekcija ukazuje prvenstveno na potrebu veće proizvodnje goveđeg a isto tako i ovčjeg mesa. Potrošnja svinjskog mesa ostala bi i dalje glavni dio potrošnje svježeg mesa a pogotovo prerađevina, premda bi prema projekciji struktura potrošnje mesa bila bolje izbalansirana nego ranijih godina.

Prema projekciji potražnja prerađevina mesa — suhe slanine, suhog mesa, suhomesnatih proizvoda i konzervi — bila bi mnogo manja nego svježeg mesa (koeficijenti elastičnosti iznose za suhu slaninu 0,036, za suho meso i šunku 0,172, za ostale suhomesnate proizvode 0,238 i za mesne konzerve 0,509). Treba uzeti u obzir da se to odnosi na ukupnu potrošnju, u kojoj velik dio iznosi prirodna potrošnja, a da industrijske prerađevine mesa imaju veću stopu potrošnje nego što je u tabeli prikazano. Za ilustraciju može se navesti da je u 1968—1978. stopa rasta kupovine svježeg mesa u maloprodaji iznosila 5,4%, a prerađevina 7,0% godišnje. Slični odnosi vrijede i za 1970—1980. godinu. Takve promjene više odgovaraju interesima industrije mesa nego potražnji potrošača.

Usporedba s projekcijom na osnovi vremenskih serija pokazuje razlike već u baznoj godini (1978), koja je osim toga u vremenskoj seriji prema trendu manja od stvarne potrošnje u toj godini. Primjedbe o tim razlikama navedene su u prethodnim poglavljima. Usporedivost je veća ako se u prvoj projekciji računa svinjsko meso s masnoćama (polutke svinja). No kod usporedbi važnija je veličina promjena i razlike u indeksima odnosno stopama rasta potrošnje.

Porast potrošnje ribe, iako po relativno visokoj stopi neće u 1985. ni u 1990. predstavljati bitnije promjene u potrošnji zbog male potrošnje u bažnoj godini — ako se ne učini radikalniji preokret u većem ulovu morske ribe i u proizvodnji u ribnjacima.

Predviđena potrošnja masnoće znači nastavak dosadašnjih promjena i to u pravcu manjeg porasta potrošnje životinjskih masnoća a većeg porasta biljnih masnoća, u kojima glavni dio čini ulje (u 1985. god. 12,1 l ulja i 1,3 kg ostalih masnoća u projekciji I).

Prema projekciji potrošnja svježeg mlijeka raste sporije od potrošnje mliječnih prerađevina, među kojima najveću stopu, 3,9%, ima maslac. U 1985. godini to iznosi 6,0 kg sireva, 1,0 kg maslaca, 2,1 kg ostalih mliječnih proizvoda, što je još uvijek manje nego u zapadnoevropskim zemljama. Ukupna potrošnja mlijeka povećava se po približno istoj stopi kao u projekciji na osnovu vremenskih serija.

Potrebno je uočiti da se ova projekcija odnosi na ukupnu potrošnju. Realno se može očekivati da će se naturalna potrošnja smanjivati ili da će rasti sporijim tempom nego ranije kao što su npr. neki stočarski proizvođači i da će porast robne potrošnje biti veći. To vrijedi i za one proizvode čija se ukupna potrošnja smanjuje, npr. krumpir, grah, životinjska mast i dr. Same ankete nisu obrađene tako da bi se mogla izvesti projekcija robne potrošnje pojedinih proizvoda (količina) prema veličini dohotka. Radi orijentacije navodimo rast robne potrošnje u 1968—1978. godini. Stopa rasta ukupne prodaje prehrambenih proizvoda iznosila je 5,5% godišnje u trgovini na malo, a stopa porasta prodaje privatnih proizvođača na gradskim tržnicama svega 1,9%. Sirovine za prehrambenu industriju u istom razdoblju rasle su po stopi od 5,1% (nepotpun obuhvat uvoznih sirovina), a finalni proizvodi po stopi od 5,7%.

Projicirana potražnja značila bi i promjenu u kaloričkom i biokemijskom sastavu prehrane. Potrošnja kalorija povećava se na 176 dnevno, a biokemijski sastav je: 189 g ugljikohidrata, 142 g masti i 94 g bjelančevina, od kojih na bjelančevine životinjskog porijekla otpada čak 51 g ili 54%. Ne ulazeći ovdje u detalje može se i ovdje navesti da još uvijek ostaje pitanje kvaliteta prehrane, razlika u prehrani zavisno od veličine dohotka i drugih uvjeta, kao i pitanje koliko će promjene u prehrani, koje sve više podliježu utjecaju tržišta, biti usklađene sa zahtjevima fiziološki optimalne prehrane.

Podaci projekcije II ekspanzirani su na ukupne količine prema broju prisutnog stanovništva u 1985. godini. Navodimo količine za povrće i voće (u zagrada indeks 1985/1980);, koje nije obuhvaćeno u projekciji na osnovi vremenske serije.

Krumpir 321090 t (103,0), grah i grašak 29570 t (102,0), ostalo povrće 370980 t (112,4), ukupno povrće 721640 t (107,6) ili 781700 t (108,5) ako se prerađevine preračunavaju u svježe povrće.

Svježe voće 216150 t (117,1), južno voće 70220 t (122,0), grožđe 58250 t (116,5), prerađevine voća 31660 t (122,4), ukupno voće, grožđe i prerađevine 136280 t (118,3).

Alkoholna pića u hiljadama l: vino 287090, (108,7), rakija 25910 (109,2), pivo 180710 (115,1), ukupno 473710 (111,1).

Usporedba s količinama predviđenim u društvenom planu SR Hrvatske u 1985. pokazuje da se u planu iskazuju mnogo veće količine ostalog povrća (72400 t, indeks 226), slično kao u ranije izrađenom programu dugoročnog razvoja poljoprivrede 1970—1985, prema kojem je bio predviđen velik porast proizvodnje mediteranskog povrća. Planirana proizvodnja voća je približno u granicama ove projekcije.

Ova projekcija se u ukupnim količinama razlikuje od prve projekcije sastavljene na osnovi vremenskih serija, što se je moglo očekivati. Međutim razlike u 1985. godini nisu velike za žitarice (ukupno 787180 t, više za 5%), za mlijeko ukupno 993,4 mil, l, više za 5%), a veće su za biljne masnoće (68870 t, više za 14%), ali je u ovoj projekciji obuhvaćena i naturalna potrošnja. Projekcije potrošnje šećera ne uspoređujemo, jer potrošnja u domaćinstvima i ugostiteljstvu ne obuhvata ukupnu potrošnju te je pouzdanija prva projekcija. Potrošnja navedenih proizvoda u jednoj i drugoj projekciji u granicama je koje se mogu objasniti različitim metodološkim pristupom.

Razlike u projekcijama potrošnje mesa su ipak velike i potječu u prvom redu od razlika u baznoj godini. Ukupna potrošnja u 1985. prema projekciji II iznosila bi 295680 t svježeg mesa (indeks 114,5) i 82580 t prerađevina (indeks 105,5), ili ukupno 378260 t, a ako se prerađevine preračunavaju u svježe meso 394490 t. Potrošnja od 394490 t u 1985. značila bi potrošnju od 85,4 kg po prisutnom stanovniku, što nije vjerojatno. Nije učinjena korekcija ove projekcije, jer bi to bilo proizvoljno.

Ova razmatranja o projekcijama ukazuju ponovo na važnost podataka na osnovu kojih se sastavljaju projekcije. Za masovne ankete može se konstatirati da pružaju mnoge informacije o strukturi potrošnje kojih nema u drugim statističkim podacima, ali da s druge strane sam način anketiranja ne osigurava u svim slučajevima pouzdane podatke; pored ostalog za količine proizvoda ne sadrži sve elemente bilansa raspoloživih sredstava i njihove potrošnje (kao što je to za ukupne prihode i rashode domaćinstava). Sudeći prema drugim izvorima podataka, čini se da su anketni podaci o naturalnoj potrošnji tj. potrošnji iz vlastite proizvodnje manje pouzdani od onih o robnoj potrošnji tj. kupljenih proizvoda. Zbog toga projekcije na osnovi anketa treba uzeti s nužnom rezervom, premda ostaje činjenica da one omogućuju projekcije pojedinih vrsta i oblika (struktura) potrošnje koje pomoću bilansnog metoda nije moguće izvesti.

Utoliko više postoji potreba izrade što pouzdanijih polaznih bilansa proizvodnje i potrošnje osnovnih prehrambenih proizvoda. Na strani proizvodnje to se odnosi na točniji obuhvat individualne proizvodnje metodama suvremene statistike, a na strani potrošnje na pouzdanije podatke o reprodukcionalnoj potrošnji, međurepubličkom prometu i zalihama. Od posebnog su značaja bilansi robne proizvodnje i potrošnje. Potreba takvih bilansa i njihove pouzdanosti sve se više očituje u društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima, u odlukama o izvozu i uvozu kao i u društvenim planovima.

III O USKLAĐIVANJU PROIZVODNJE S POTROŠNJOM (PONUDE S POTRAŽNJOM) i POTREBI BRŽEG RAZVOJA POLJOPRIVREDE

Pitanje je što projicirana potražnja stanovništva znači za rast proizvodnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i kako da se proizvodnja uskladi s potrošnjom odnosno ponuda s potražnjom.

U tu svrhu učinjen je najprije obračun ukupnih količina potrošnje u 1980. i 1985. i to u otkupnim cijenama 1978. godine, kod čega su prerađevine preračunate u poljoprivredne sirovine (brašno u zrno, šećer u šećernu repu, meso i mast u prirast stoke, mliječni proizvodi u mlijeko itd.). Indeks porasta iznosi 114 ili prosječna godišnja stopa 2,7% od toga indeks biljne proizvodnje 112, stopa 2,3%, a indeks stočarstva 115, stopa 2,8%. U varijanti s većom potrošnjom mesa indeks za stočarstvo je veći, 119,5, a za ukupnu potrošnju 116,5 ili prosječna stopa 3,1%, ali ta varijanta nije ovdje uzeta u obzir zbog ranije navedenih razloga. Potrebna je navesti da se ovdje radi o proizvodima za ličnu potrošnju (finalnim proizvodima preračunatim u poljoprivredne sirovine) i da nije obuhvaćen porast biljnih proizvoda tj. krmnih žitarica i dr. za projiciranu stočarsku proizvodnju. Osim toga ukupan porast finalne potrošnje treba da sadrži još porast neto-izvoza (pozitivnu razliku izvoza i uvoza) poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i porast zaliha. Prema procjeni — kod koje je uzeta u obzir potreba većeg izvoza i smanjenja uvoza, kao i porasta zaliha — može se potrošnji stanovništva dodati još do 1%, te bi stopa finalne potrošnje iznosila 3,7%. Međutim rast finalne poljoprivredne proizvodnje treba biti veći od navedenog da bi osigurao veći izvoz poljoprivrednih proizvoda (jer je u neto-izvozu uračunat i potreban uvoz, npr. južnog voća, soje i dr.), a isto tako i veću razmjenu na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu. Iz toga slijedi da bi stopa rasta finalne poljoprivredne proizvodnje iznosila oko 4% godišnje.

U svim ovim računima treba uzeti u obzir pretpostavku od koje se je pošlo u projekciji tj. od godišnje stope rasta dohotka po stanovniku. Naravno, kod veće stope, npr. 5,5% godišnje na čemu su se osnivale ranije projekcije, porast finalne potrošnje stanovništva bio bi veći i iznosio oko 3,5% godišnje. Ostaje još pitanje rasta robne proizvodnje, što je od bitne važnosti za usklađivanje odnosa ponude i potražnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Na osnovi daljih promjena prirodne i robne potrošnje i rasta prodaje glavnih proizvoda u prošlom razdoblju može se ocijeniti da će stopa rasta robne potrošnje iznositi preko 5%, što je blizu dva puta veći porast od ukupne lične potrošnje, a još više ako se uračuna porast izvoza i robnih rezervi.¹²⁾

No treba reći da su svi ovi brojevi, veći od stope za ukupnu finalnu potrošnju stanovništva, procjene koje imaju za svrhu da ukažu na to da veći porast proizvodnje omogućuje veći izvoz i veće rezerve, kao i da posebno istaknu potrebu mnogo većeg porasta robne proizvodnje. Potrebna

12) Prema jednoj analizi, koja je izvršena u vezi s projekcijom razvoja poljoprivrede 1970—1985. u SR Hrvatskoj i to na osnovi bilansa proizvodnje i potrošnje osnovnih poljoprivrednih proizvoda, robna proizvodnja bi trebala rasti po stopi od 7% godišnje (A. Starc: »Projekcija poljoprivrede«. Ekonomika proizvodnje hrane, 1978, br. 3).

je detaljna analiza bilansa pojedinih prehrambenih proizvoda da bi se došlo do ukupne sume potrebnog rasta poljoprivrednih proizvoda i prerađevina.

U krajnjoj liniji od osnovne je važnosti koliki će biti porast produktivnosti rada i dohotka po zaposlenom. Zbog toga se u društvenom planu postavljaju u prvi plan takvi programi razvoja koji osiguravaju visoku produktivnost rada i dohotka, a koji polaze od dosljedne primjene koncepcije udruživanja rada i sredstava na zajedničkom prihodu i dohotku.¹³⁾ Već globalne promjene o smanjivanju broja aktivnih poljoprivrednika — od 541000 u 1980. na 401000 u 1985. prema ocjeni u društvenom planu, što drukčiji izraženo znači da bi u 1985. godini 1 aktivni poljoprivrednik trebao da hrani 11,9 poljoprivrednih i nepoljoprivrednih stanovnika presa 8,5 stanovnika u 1980. ili 5,4 stanovnika u 1971. godini — govore o potrebi povećanja produktivnosti poljoprivrednog rada i to putem porasta proizvodnje da bi se zadovoljile potrebe u prehrani. U društvenoj agroindustrijskoj proizvodnji postoje mnogi načini za povećanje produktivnosti rada i dohotka po zaposlenom, dok su u individualnoj proizvodnji te mogućnosti ograničene, što ukazuje na nužnost udruživanja. Ovo pitanje rasta produktivnosti rada, kao ključnog pitanja daljeg razvoja poljoprivrede, zahtijevalo bi detaljniju razradu. S gledišta ove teme o prehrani ističemo ga kao bitnog dugoročnog faktora, jer će prehrambeni proizvodi biti, (uz jednake ostale uvjete, jeftiniji ili skuplji zavisno od kretanja produktivnosti rada u poljoprivrednoj proizvodnji i u finalnim proizvodima.

Navodimo još jedan pristup ocjeni porasta potražnje i potrebnog rasta proizvodnje.

Za analizu kao i za projekciju ukupne (agregatne) potražnje prehrambenih proizvoda često se koristi formula koja polazi od prirasta stanovništva (S) i dijela dohotka koji se odnosi na hranu na bazi koeficijenta dohodovne elastičnosti (E.D), te je prema tome stopa godišnjeg rasta potražnje $P = S + E.D$. U ovom primjeru stopa u 1980—1985. iznosi $0,7 + (0,6 \times 4,0) = 3,1\%$. Stopa prirasta stanovništva odnosi se na prisutno stanovništvo, a koeficijent dohodovne elastičnosti je prema anketi 1978. koji iznosi 0,583 i ovdje je zaokružen na 0,6. Iz ovog računa može se vidjeti efekat stope rasta dohotka po stanovniku. U odnosu na stopu iz ranijeg perioda (5,5%) manja stopa od 4,0% znači smanjenje potražnje hrane kod istog koeficijenta elastičnosti — za $3,3 - 2,4 = 0,9\%$ godišnje. Što se tiče koeficijenta elastičnosti izdataka za hranu, analiza vremenske serije od 1963. do 1978. (i to u cijenama 1972) pokazuje da se koeficijent tokom vremena smanjuje. Međutim anketni podaci iz različitih perioda ne pokazuju takvo kretanje. Tako npr. koeficijenti elastičnosti za hranu su u 1973. i 1978. praktično jednaki, a prema 1968. pokazuju čak povećanje. Jedan od razloga je u promjeni strukture potrošnje — neznatnom smanjenju potrošnje žitarica i porastu potrošnje ostalih proizvoda, osobito stočarskih, koji imaju veće koeficijente — a zatim u samom metodu tj. u obračunu u maloprodajnim ci-

13) Siri aspekti takvog društveno-ekonomskog razvoja poljoprivrede razrađeni su u publikaciji: »Pravci razvoja poljoprivrede u SR Hrvatskoj«. Aktualna politička biblioteka 4, Centar CK SKH za informiranje i propagandu, Zagreb 1981.

jenama u tim godinama i u činjenici da su u proteklom razdoblju cijene prehrambenih proizvoda rastle brže od cijena ostalih proizvoda.

U primjeni navedene formule potrebne su dvije korekcije. Prva se odnosi na reduciranje koeficijenta dohodovne elastičnosti izdataka za hranu na koeficijente utrošenih količina. Orijentaciono s faktorom 0,85 koeficijent elastičnosti iznosi $0,6 \times 0,85 = 0,51$ a ukupna domaća potražnja 2,7%. Druga korekcija odnosi se na uključivanje u formulu faktora cijena tj. relativnih cijena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te se formula proširuje: $P = (S + E.D)/r \pm (1-r) k$, gdje »r« označuje relativne cijene poljoprivrednih proizvoda u odnosu na cijene industrijskih proizvoda, a »k« učešće izdataka za poljoprivredno-prehrambene proizvode u dohotku (Vidi: M. Trkulja: »Politika dugoročnog razvoja poljoprivrede«, Novi Sad, 1970). Ova korekcija nije ovdje izvršena zbog mnogih nepoznanica koje je teško ocijeniti tj. odnosi cijena zavisit će od mnogih faktora, od odnosa ponude i potražnje i njihovog usklađivanja, od ekonomske politike i drugih faktora koji utječu na primarnu raspodjelu narodnog dohotka.

Ne ulazeći u dalju razradu, potrebno je ipak upozoriti na orijentacioni karakter navedenog metoda izračunavanja agregatne potražnje a u vezi s time i ponude. On može više poslužiti za analizu i predviđanje promjena u ukupnoj potražnji koje nastaju zbog promjena glavnih faktora koji određuju kretanje potražnje — prirasta stanovništva, dohotka po stanovniku i relativnog nivoa cijena. Detaljnu analizu tih problema u našoj literaturi dao je V. Stipetić (»Poljoprivreda i privredni razvoj«, Informator, Zagreb, 1969, posebno u poglavlju: Dinamika rasta agregatne tražnje za prehrambenim proizvodima).

Takav metod sadrži globalne veličine te ih treba dalje precizirati. Navedeni račun polazi od ukupne potrošnje i potrebne proizvodnje, iz kojeg se ne vide odnosi proizvodnje i potrošnje pojedinih osnovnih prehrambenih proizvoda. Osim toga on ni agregatno ne pokazuje odnose i promjene robne proizvodnje i potrošnje ili točnije odnose ponude i potražnje. Zbog toga je u ovom slučaju od većeg interesa takav »agregat« koji je sumarni rezultat projekcija potrošnje i potrebne proizvodnje pojedinih prehrambenih proizvoda.

O projekcijama potražnje bilo je već govora u prethodnom poglavlju. Što se tiče projekcije proizvodnje, ona treba u prvom redu da zadovolji domaću potrošnju, što je minimalni program, a zatim ostale potrebe. U proteklom periodu proizvodnja je zaostajala za potrošnjom mnogih ključnih proizvoda, što je poznato. Već i globalni odnosi pokazuju to zaostajanje. Tako npr. u 1963—1978. stopa rasta izdataka za hranu (u cijenama 1972) iznosila je 3,9% godišnje, dok je stopa rasta poljoprivredne proizvodnje iznosila 2,2%. Stopa rasta izdataka za hranu od 3,9% godišnje odgovara stopi prema formuli $0,3 + (0,67 \times 5,45)$, iz koje se vidi da je porast prisutnog stanovništva (0,3%) bio malen zbog poznatih razloga, a da je stopa rasta dohotka po stanovniku (5,45%) bila relativno visoka. Koeficijent elastičnosti izdataka za hranu (0,67) predstavlja prosječni koeficijent u tom razdoblju izračunat iz vremenske serije. Ako se i u ovom primjeru koeficijent reducira na količine s faktorem 0,85, onda stopa godišnje potrošnje hrane

iznosi 3,4%, što je ta 1,2 indeksnih poena više od godišnjeg porasta poljoprivredne proizvodnje.

Drugi moment koji treba istaći je potreba većeg porasta robne proizvodnje od ukupne (naturalne i robne) proizvodnje. Porast robne proizvodnje ne slijedi linearno iz porasta ukupne proizvodnje, što posebno vrijedi za proizvodnju u poljoprivrednim i mješovitim gospodarstvima. U periodu 1963—1978. povećao se je broj nepoljoprivrednog stanovništva a i dio poljoprivrednog stanovništva koji kupuje prehrambene proizvode. Isto tako povećao se je i dohodak tog stanovništva. Ako bismo i ovdje pošli od istog načina izračunavanja potrošnje, onda je u tom periodu broj nepoljoprivrednog stanovništva rastao po stopi od 2,7%, a dio dohotka koji se troši za hranu po stopi od oko 3,3% ili ukupno robna potrošnja oko 6,0%. Međutim porast robne proizvodnje, mjereno porastom otkupa poljoprivrednih proizvoda, bio je mnogo manji. Očito je da je za razdoblje do 1985. i dalje osnovno pitanje brži porast robne poljoprivredne proizvodnje.

Zaostajanje proizvodnje za potražnjom, a osobito robne proizvodnje u proteklom periodu je očito, kako globalno tako i u mnogim osnovnim prehrambenim proizvodima. Već na startu tj. u baznoj godini projekcije polazi se u stvari od deficitarne proizvodnje, pa je utoliko više potreban brži razvoj poljoprivredne proizvodnje. Metode projiciranja proizvodnje nisu predmet ove analize. U svakom slučaju, ako bi se nastavio dosadašnji trend proizvodnje, ukupne i posebno robne, to ne bi zadovoljilo porast domaće potražnje ni potrebe većeg izvoza.

Iz dosadašnjih izlaganja može se zaključiti ne samo o potrebi bržeg rasta proizvodnje — polazeći od većeg korištenja postojećih i novih sredstava za proizvodnju, komparativnih prednosti pojedinih regija, bržeg tehnološkog progressa i takvih društveno-ekonomskih uvjeta koji će stimulirati proizvođače na veću proizvodnju na osnovi veće produktivnosti rada i većeg dohotka — nego i takvog rasta proizvodnje koji će slijediti promjene u strukturi potrošnje. U suštini osnovno je pitanje razvoja robne poljoprivredne proizvodnje koja će predstavljati usklađivanje ponude s potražnjom.

Veoma su složeni razlozi sporog razvoja poljoprivrede. Ipak s gledišta ove teme o prehrani od interesa je da se navedu neki problemi koje treba prevladati u slijedećem razdoblju. Poteškoća je u tome što se usklađivanje proizvodnje i potrošnje, vrši sporije nego u drugim privrednim oblastima. Razloga za manju »elastičnost ponude« ima više, a u našim uvjetima jedan od glavnih je u velikom učešću individualne proizvodnje, u samoj strukturi seljačkog gospodarstva. U toliko su i složenije mjere koje idu za uklanjanjem postojećih disproporcija.

U slijedećem tekstu navedena je uloga društvenih i individualnih gospodarstava, tržišta poljoprivrednih proizvoda i općeg društveno-ekonomskog razvoja, kao bitnih faktora u prevladavanju sadašnje situacije.

Da bi društvena gospodarstva u svom daljem razvoju slijedila opće tendencije u potrošnji potrebno je da pored veće proizvodnje žitarica i industrijskog bilja bitno povećaju proizvodnju povrća, voća i stočarskih proizvoda. Zadatak je u toliko veći, što se je proizvodnja žitarica zadnjih godina sporo povećavala (proizvodnja kukuruza u 1970—1980. ostala je na istom

nivou), što porast proizvodnje povrća i voća zavisi velikim dijelom i od drugih faktora tj. od organizacije tržišta, posebno u većim potrošačkim središtima, i što se stočarska proizvodnja, posebno proizvodnja mesa, osniva samo jednim dijelom na proizvodnji u vlastitim farmama te zavisi od privatnog sektora. Veći porast proizvodnje zahtijevat će veće meliorirane površine zemlje, bolju integraciju biljne i stočarske proizvodnje, porast prinosa, i prvenstveno veću produktivnost rada i na toj osnovi veći dohodak proizvođača.

Stočarsku proizvodnju ilustriraju ovi podaci.

— Analiza stočarske proizvodnje u 1978, pokazala je da je od ukupnog »društvenog« prirasta stoke ostvareno na društvenim farmama tek nešto više od jedne trećine (goveda 38%, svinja 32% itd.), a preostali dio prirasta stoke — koja je vlasništvo društvenih gospodarstava — realiziran je u stajama individualnih proizvođača — kooperanata. Dok je ukupan prirast stoke društvenih gospodarstava ostvaren na ovaj način, rastao u 1968—1978. po prosječnoj stopi od 10,1%, dotle je stopa rasta organiziranog tova stoke na društvenim farmama u istom razdoblju iznosila svega 2,9%. Organizirani tov stoke evidentira se naime prema tovilistima društvenih gospodarstava i kooperanata. Postoje naravno razlike po regijama te su npr. odnosi u Slavoniji, gdje je razvijen društveni sektor, drukčije nego u središnjoj Hrvatskoj. Ako bi se učešće društvenog sektora u ukupnoj proizvodnji mjerilo proizvodnjom na vlastitim farmama ono bi bilo mnogo manje nego prema statističkim podacima: u prosjeku 1975/1979. u stočarstvu oko 15% mjesto 30%, a u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji 19% mjesto 27%. Osnivanje većeg broja društvenih farmi zahtijevat će i drukčije odnose prema proizvodnji stočne hrane.

Razvoj društvene poljoprivrede zavisit će očito i od međusobnih odnosa svih djelatnosti u agroindustrijskom kompleksu i općih uvjeta privredivanja. Formalno agroindustrijski kompleks predstavlja znatan dio društvene privrede (u 1978. 20% društvenog proizvoda, ne računajući ovdje kooperaciju s individualnim proizvođačima), ali je slabo povezan bez obzira na mnoge samoupravne sporazume. Dohodovni odnosi, zajedničke investicije i dr. bit će od odlučujućeg značaja za budući razvoj društvene poljoprivrede kao i za finalnu proizvodnju prehrambenih proizvoda, što u krajnjoj liniji interesira potrošače.

Iako u daljem razvoju treba realno očekivati veći udio društvene poljoprivrede u proizvodnji prehrambenih proizvoda, utjecaj individualnih proizvođača prevladavat će slijedećih godina u proizvodnji mnogih proizvoda kao što su pojedine vrste povrća i voća a od stočarskih proizvoda prvenstveno mlijeko. U ocjeni daljih mogućnosti povećanja individualne proizvodnje potrebno je uočiti promjene koje su nastale u ekonomici seljačkih gospodarstava, tendenciju prelaza od radnointenzivne na kapital-intenzivnu proizvodnju i sve veću zavisnost od društvene privrede u prometu (kupovini i prodaji) i u proizvodnom procesu.

Sporo povećanje individualne proizvodnje — npr. u 1963—1979. godišnja stopa rasta iznosila je 1,1%, od toga biljna proizvodnja — 0,1% a stočarstvo 2,6% — povezano je sa znatnim smanjenjem broja aktivnih poljoprivrednika, a isto tako i obradivih površina i broja stoke. S druge strane

sve je veća primjena nove tehnike proizvodnje koja je omogućila veću intenzivniju a i veću produktivnost rada. Radi ilustracije može se navesti da je u 1978. učešće mehaničke vučne snage u ukupnoj iznosilo u prosjeku oko 80%. Porasla je i masa sitnih investicija. U ukupnoj sumi one su manje od investicija u društvenoj poljoprivredi (odnos je 40:60%) i raštrkane na velik broj gospodarstava. Mjereno grubo kapitalnim koeficijentom efikasnost tih investicija je mnogo manja nego u društvenim gospodarstvima.

Postojeća kooperacija proširila je granice takve intenzifikacije i donekle usmjerila stihijski neracionalni razvoj individualne proizvodnje, ali su i te granice uske za veću i produktivniju proizvodnju. Potrebne su veće proizvodne jedinice udruženih proizvođača i razvijeniji kooperativni oblici s društvenom privredom sve do zajedničke proizvodnje. Ali je u prvom redu potrebno postići stabilniji razvoj društvene agroindustrijske proizvodnje i uspostavljanje stvarnih dohodovnih odnosa u društvenoj privredi da bi se i udruživanje moglo uspješno razvijati. S obzirom na postojeću situaciju takav razvoj ne može se postići u kraćem roku. Zbog toga u slijedećim godinama treba računati i na »samostalan« razvoj individualnih gospodarstava i na »niže« oblike kooperacije i udruživanja, kao i na njihovo brže prerastanje u izgrađenije oblike. S gledišta prehrane i posebno opskrbe stanovništva u većim potrošačkim centrima to znači da će na tržište prispjevati roba od raznih proizvođača, društvenih i individualnih, pa se u toliko više ističe potreba bolje organizacije tržišta, koja bi poticala razvoj robne proizvodnje.

O prerađivačkoj industriji i njezinom značaju u proizvodnji finalnih prehrambenih proizvoda ne navodimo ovdje detalje. Iz svih analiza napravljenih u zadnje vrijeme slijedi da je jedan od osnovnih problema savlađivanje poteškoća u klaoničkoj i mesnoj industriji — u pravcu većeg korištenja kapaciteta, bolje alokacije pojedinih faza dorade i prerade, dohodovne integracije s poljoprivredom i u okviru toga rješavanje problema cijena. Može se još navesti ulogu prehrambene i ostale prerađivačke industrije u onim nerazvijenim područjima u kojima sada nema društvenih nosilaca razvoja poljoprivrede.

Posebna je uloga organiziranog tržišta i većih potrošačkih središta u usklađivanju ponude i potražnje i stabilnijem razvoju same poljoprivrede. Koncentracija stanovništva u većim gradovima i relativno veći dohodak gradskog stanovništva dovodi do velikog porasta potražnje. Ovome treba dodati i visoku potražnju u turističkoj sezoni i porast potražnje ostalih »velikih potrošača (bolnice, JNA, i dr.).

Tako npr. prema robnim bilansima osnovnih prehrambenih proizvoda grada Zagreba u 1985. godini bit će potrebno osigurati: 92400 t brašna i kruha, 75500 t svježeg povrća, 68300 t domaćeg i južnog voća, 74500 t svježeg mesa i prerađevina, 16 milijona l jestivog ulja, 77 milijona l svježeg mlijeka, 120 milijona kom. konzumnih jaja i 31100 t šećera (Delegatski list br. 484, Zagreb, 1981). U poređenju s opskrbom prije 10 godina to predstavlja veliko povećanje.

Broj potrošača u ugostiteljstvu, posebno u turističkoj sezoni, također je u porastu. U primorskim mjestima SR Hrvatske broj turista, računat prema broju noćenja, iznosio je u 1979. godini 132840, što je oko 100000 vi-

še nego početkom 1960-tih godina. Projekcija do 1985. predviđa do 200000 turista, od kojih oko 90% u primorskim mjestima. Tolika koncentracija u nekoliko ljetnih mjeseci znači povećane zahtjeve u opskrbi prehrambenim proizvodima.

Poteškoće u opskrbi gradova i turističkih središta prisilili su na traženje novih rješenja, koje idu u smjeru »čvrstih« ugovora s organizacijama u privrednim područjima i na zajednička ulaganja u proizvodnju, te u smjeru bolje, suvremenije organizacije sabirne i distributivne trgovačke mreže, da bi se osigurala opskrba na osnovi velikoserijske proizvodnje i distribucije. Problemi opskrbe gradskog stanovništva pojedinim prehrambenim proizvodima su različiti, a najosjetljiviji su za svježe povrće, voće i za meso. Tako npr. grad Zagreb predviđa u svom društvenom planu eliminiranje suvišnih posrednika u svim fazama od primarne proizvodnje do potrošnje i to organiziranjem zajedničkih nabavno-distributivnih centara trgovačkih, proizvodno-prerađivačkih i drugih organizacija. Takva organizacija tržišta djelovala bi na veću usmjerenost proizvodnje, potakla bi pored ostalog i društvena gospodarstva na veću proizvodnju povrća, voća mesa, mlijeka i drugih deficitarnih proizvoda. Ovako trasirani razvoj treba međutim da savlada mnoge sadašnje slabosti i zapreke, među kojima je savladavanje svih onih slabosti zbog kojih sadašnji ugovori nemaju karakter stabilnih samoupravnih sporazuma na dohodovnim principima.

Uostalom i u drugim, industrijski razvijenijim zemljama porast gradova i ostalih potrošačkih centara prisiljavao je na takvu organizaciju tržišta koja će osigurati stabilniju opskrbu, što je opet imalo povratan utjecaj na specijalizaciju proizvodnje.

U ekonomskoj literaturi u SAD i drugim zemljama ističe se da tržište, posebno mreža super-marketa predstavlja — svojim zahtjevom za velikoserijskim, vremenski kontinuiranim količinama proizvoda određenog kvaliteta po ugovorenim cijenama — osnovni faktor vertikalne kooperacije ili integracije farmera s prehrambenom industrijom i trgovinom, a kao drugi faktor, povezan s prvim, navodi se razvoj nove tehnologije u proizvodnji, preradi i prometu poljoprivrednih proizvoda. Rezultati su takove kooperacije: smanjenje rizika u proizvodnji i prometu, bolja alokacija i korištenje kapitala, prema tome i veći dohodak i profit, te brža modernizacija tehnike proizvodnje koju pojedinačno poduzeće ne može ostvariti. U suštini osnovni pokretač je ovdje industrijski i trgovački kapital (i s njima povezan bankovni kapital), koji se plasira ne samo posredno nego i neposredno u svim stadijima reprodukcije u poljoprivredi. U takvoj kooperaciji različit je položaj sitnog i krupnog farmera. Vertikalna kooperacija ili integracija je svojevrstan oblik podružtvovljenja poljoprivrede u kapitalističkim uvjetima.

Ako se može govoriti o nekoj analogiji s budućim razvojem našeg tržišta, onda treba navesti da je najprije potrebno stvoriti materijalne uvjete za veliko-serijsku i stabilnu opskrbu prehrambenim proizvodima. S druge strane razlika je u produkcionim odnosima, jer se po intenciji radi o razvoju socijalističke kooperacije i integracije, koja ima svoj model u samoupravnom dohodovnom udruživanju rada i sredstava u poljoprivredi, industriji i trgovini. Potrebno je na tom putu svladati pojave kapital-odnosa, monopola i zatvorenih tržišta.

Ovdje nije posebno analiziran problem cijena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Općenito može se istaći potreba bržeg porasta proizvodnje na osnovi veće produktivnosti rada da bi se uklonile disproporcije između ponude i potražnje, kao i stvaranje potrebnih robnih rezervi — ali ostaje mnogo otvorenih pitanja o paritetima cijena, o načinu i tempu napuštanja administrativnog reguliranja cijena i dr., što zahtijeva detaljniju obradu.

Na kraju, treba navesti da su ovdje analizirana kretanja proizvodnje i potrošnje u uskoj međuzavisnosti s općim privrednim kretanjima i funkcioniranjem privrednog sistema. Izraziti problemi prehrane i opskrbe stanovništva, koji su se pojavili zadnjih godina, nisu nastali samo zbog nedovoljne proizvodnje (ona je zaostajala i ranije) nego i zbog općih poremećaja u društvenoj reprodukciji, u robno-novčanim odnosima, u porastu finalne potražnje iznad realnih mogućnosti i dr. Prelaz iz »stagflacije« i brži i stabilniji privredni i društveni razvoj trajat će vjerojatno više godina. Jedan od preduvjeta je i uklanjanje disproporcija u materijalnoj proizvodnji, a to znači i brži rast poljoprivrede odnosno agroindustrijske proizvodnje, koja se smatra jednim od uzroka tih disproporcija. Osnovni problem nije u proizvodno-tehničkim mogućnostima nego u stvaranju društveno-ekonomskih uvjeta koji će motivirati na veću proizvodnju i veći dohodak na osnovi veće produktivnosti rada a ne momentalnih tržišnih situacija, na stvarno samoupravno udruživanje proizvođača zbog zajedničkih interesa. Međutim takovi motivi počevši od osnovne ćelije — osnovne organizacije udruženog rada — nisu do sada došli do većeg izražaja. Forsiranje bržeg razvoja poljoprivrede, bez stvaranja ekonomskih uvjeta i motiva za pokretanje razvoja koji izvire »odozdo«, može dovesti samo do privremenih rezultata. Uostalom spori razvoj poljoprivrede nije samo jedan od uzroka postojećih privrednih disproporcija nego i posljedica — utoliko što se i u ovoj zavisnoj oblasti privrede održavaju sve slabosti jednog privrednog sistema koji se uz greške dalje izgrađuje. Zbog toga dalja izgradnja privrednog sistema u duhu Zakona o udruženom radu od bitne je važnosti i za uspješan razvoj agroindustrijske proizvodnje, prema tome i za veću i stabilniju proizvodnju i potrošnju prehrambenih proizvoda.